

ТАЙНИМ ЗНАННЯМ НАВЧАЙМОСЯ

Народна педагогіка, мабуть, народилася разом з появою людини розумної. Адже для збереження роду надзвичайно важливо було навчити дитину, підготувати її до життя, передати власний досвід. А ще — дати моральні засади, які на різних етапах історії були неоднаковими, хоча в основі лежали переважно загальнолюдські цінності.

Цілеспрямоване вивчення відомих літературних пам'яток («Повість временних літ», «О законі і благодаті», «Устав Володимира Всеволодовича», «Повчання Володимира Мономаха», «Слово о полку Ігоревім» та ін.) дає змогу зробити висновки про велику увагу, яку приділяли наші далекі предки моральному вихованню дітей. Найбільш значущими вважалися такі якості, як доброта, справедливість, милосердя, любов до свого народу, Батьківщини, працелюбність тощо. Найбільша ганьба, найбільший гріх людини пов'язані з неправедним життям.)

Коли, обдурений греками, князь Святослав побачив неминучість загибелі свого війська (похід 971 р.), він звернувся до нього з такими словами: «Нам немає куди подітись, бажаємо ми того чи ні — повинні битись. Так не посоромимо землі руської, але поляжемо тут кістками, бо мертві не приймають ганьби» («Повість временних літ»). Але той же Святослав, не замислюючись, вбиває рідного брата Гліба, коли той приймає християнство. Отже, ставлення до норм моралі було не рівнозначним.

Кожне плем'я (пізніше — князівство) мало свої звичаї і закони, одержані від предків, «свій нрав», але усі вважали ганьбою зраду свого народу. Навіть мати, яка робить над сином заговор, аби вберегти його від смерті, говорить: «Будь ти, моє дитячко ненаглядне, світліше сонечка, міцніше каміння. Відведу я від тебе чорта страхітливого, лісовика одноокого, збережу тебе від злого водяника, від заклучки Київської, від хитрого чорнокнижника. І будь ти збережений від смерті даремної, але коли прийде година твоя смертна, повернись до Батьківщини славної, вдар їй чолом, припади до сирої землі і засни сном солодким та незбудним».

Уже в VII—VIII століттях, задовго до прийняття християнства, існували зводи «усних моральних стандартів», які йшли від стародавніх греків (Сократа, Арістотеля, Плутарха, Еврипіда та інших) і розповсюджувались дуже широко. Це були приказки, афоризми, а також поради, правила поведінки. В народі ці правила називалися «вежеством». Вони застерігали, попереджали: — бережись, друже, якщо тільки землю будеш обробляти, а душу пустою залишиш; — знак чоловічої доброчесності — не вміння починати справу, а вміння її завершувати;

— час не ховає твоїх поганих справ;
— бажай краще хліба-солі у спокої, ніж достатку з лихом;
— краще почути від когось про лихо, ніж говорити про це комусь іншому, тощо.

У народних переказах і легендах відбилася історія слов'янського народу, яку сам же народ і переповідав. Вони були чудовими засобами формування у молоді патріотичних почуттів, морального виховання. На малих і великих майданах, у церквах і монастирях, на ярмарках, у годину відпочинку в далекій подорожі, на народних святах гусярі та бандуристи відтворювали перед слухачами події героїчної минувшини.

Після хрещення Русі з'являється багато перекладної літератури як релігійної, так і світської. Повсюдно визнається «великая польза от учения книжного». Моральна вихованість ставиться у залежність від розумового розвитку. [Звід моральних правил стосується як простої людини, так і князя. Лише того князя любили і поважали, який був добрим, освіченим, справедливим, особисто брав участь в управлінні державою.]

Мораль середньовіччя вчила «не забувати убогих», не дозволяти сильному губити слабшого, завжди напоїти і нагодувати «страждущего и нищего», допомагати старим людям. Милостиня вважалася джерелом і початком «усякого добра».

Значно пізніше [проблему морального виховання і саме виховання такої якості, як милосердя, підняв Г.С.Сковорода. Він був упевнений, що головне в житті — це зробити людину щасливою, щоб вона відчула «радість серця». Щастя «безмерно розлило в мире». Щоб досягти його, кожна людина повинна бути до всіх щирою, милосердною, особливо до понівечених: [Представь себе бесчисленное множество тех, коим никогда не видать изобилия: в образе больных и престарелых приведи на память всех нескладным телом рожденных. Неужель ты думаешь, что премилосердная и попечительная мать наша натура затворила им двери к щастию, сделавшись для них мачехою?] Уявити собі, що покалічена людини може бути щасливою, і прикликати всіх людей на допомогу, щирі і милосердну, могли лише особи такої високої моралі, як Г.С.Сковорода.]

Повертаючись у середньовіччя, в братські школи південно-західної Русі, необхідно звернути увагу на «Азбуковники» (перші підручники з педагогіки). Вони включали не тільки «увещання учения», а й моральні правила, котрі стосувалися поведінки підлітків та юнаків, формували в них певні норми спілкування:

— гнів сушить кістки, трощить серце;
— хто гнів свій подолає, той міцним буде;

— зла людина, як вугілля: якщо не палить, то чорнить;

— меч ранив тіло, а зле слово — розум;

— тільки той сміливий і хоробрий, хто сам себе подолати може, та інші.

Народні свята, обряди, традиції були постійними супутниками людського життя. Вони не тільки допомагали зберігати національну культуру, розвивати естетичні почуття та смаки народу, а й вирішували дуже важливі завдання морального виховання: розкривали вічну боротьбу між добром і злом, зрадою і вірністю, обов'язком та безвідповідальністю, славою і ганьбою.

Доросле покоління дбало про те, щоб діти росли здоровими фізично й психічно. Щоб свої педагогічні впливи на них зробити більш ефективними, батьки, мандрівні вчителі, дяки дуже часто зверталися до Біблії, Євангелія, до творів Іоанна Златоуста. Проте, перш ніж виховувати когось, виховай себе. Адже:

— яблуко від яблуні не далеко падає;

— з ким дитина поведеться, від того й набереться;

— не ладні ті діти, яким не докоряють ні батьки, ні діди;

— з ким хліб-сіль водиш, на того ж і походиш;

— добра мати для своїх дітей, а земля — для всіх людей;

— добра сім'я сильніша за багатство;

— всі ми розумні повчати, а самі не відаємо, що творимо.

Звичайно, більшість моральних народних нормативів стосувалася дітей, причому деякі з них були ультимативні, авторитарні:

— таким будь для батьків своїх, якими хочеш бачити дітей своїх;

— при старших — мовчи;

— хворого провідай, мертвого — проведи;

— близьких своїх завжди кохай;

— чого не вмєш, того навчись;

— нехай не застане тебе сонечко у ліжку;

— не за свою справу не берись, за своєю роботою — не лїнись;

— чого в іншій людині не любиш, того й сам не роби;

— від добрих слів язик не відсохне;

— у чужій хаті будь непримітний, але привітливий;

— не сором мовчати, коли нема що сказати;

— одержав добро — пам'ятай, а зробив добро — забудь.

Наведені вище норми морального спілкування не тільки несли певну педагогічну інформацію, а й одночасно диктували конкретну поведінку на різні випадки життя.

Особлива увага у подібних «усних моральних стандартах» приділялася навчанню:

— важко вчити нерозумних і впертих;

— початок знань — усвідомлення неосвіченості, темноти своєї;

— неможливо багато знати, коли рідко вчишся;

— неосвічена людина завжди вважає себе наймудрішою.

У середньовіччі церковні, парафіяльні, мона-

стирські школи охоплювали не дуже багато дітей. Головним вихователем залишалася сім'я. Дітям намагалися прищепити кращі моральні риси, дати необхідні знання, привчити до праці. З раннього віку їх залучали до національних ремесел (або вдома, або віддавали в учнівство). Навчали різьблення, бондарства, гончарної справи, лозоплетіння, килимарства, вишивання, плетіння, розпису, виготовлення з природного матеріалу посуду, іграшок, прикрас тощо. Вироби народних майстрів були відомі далеко за межами України. При цьому переслідувалося два важливі завдання: навчити ремесла і виховати любов до праці (праця — потреба, а не тягар), що і досі залишається провідним компонентом морального виховання підростаючого покоління.

Людина, яка уміла і любила трудитися, цінувала свою і чужу працю, користувалася загальною повагою. Гарною вважалася та дівчина, яка була ще й трудівницею: «А я мила, чорнобрива, до роботи не лінива...» А от ледарів не поважали, про них складали жартівливі пісні («Грицю, Грицю, до роботи...»), за них не хотіли віддавати дочок.

Любов до праці не могла бути відокремлена від любові до природи. Останнє вважалася нормою, стандартом, моральною характеристикою людини. Природа була невичерпним джерелом морального, трудового, естетичного, розумового виховання підростаючого покоління. Народна педагогіка стверджує:

— природа — царю воєвода;

— природа — твій стіл і ліжко;

— «прирсду не надо увечь, а надо беречь»;

— з природою, як з щасливою нагодою.

Дітей виховували у гармонійній єдності з природою. Азербайджанський поет XII століття Нізамі у своїй поемі «Сім красунь» писав, що однією з позитивних якостей руської дівчини є її вміння розуміти крики птахів та звірини («тайним знанням навчалась»). Очевидно, йдеться про уміння визначати час, бо діти слов'ян знали:

— о другій годині ночі солов'ї співають;

— о третій годині подають свій голос зозулі та іволги;

— о четвертій годині прокидається трясогузка;

— о шостій ранку починають щебетати горобці.

Зміст народної освіти, народна дидактика — це не що інше, як загальнолюдський досвід, котрий набувався століттями, узагальнювався і передавався молоді. Дітей учили спостерігати:

— з берези рясний сік — дощове літо;

— жовтий лист улїтку — рання осїнь;

— гомонять жаби — бути добрій погодї.

Сучасні школярї навряд чи знають це, а от їх ровесники із середньовіччя добре засвоїли, що ховатися від дощу під дубом небезпечно, краще стати під звичайну акацію.

Перед педагогічною наукою і практикою сьогодні стоїть дуже важливе завдання — сприяти відродженню національної культури, частиною якої є народна педагогіка, зокрема досвід морального виховання дітей.